

Dávid István

A nagykőrösi református templom orgonájának újjáépítése elé

A magyar református egyház évszázados viszonyulása az orgonához mint templomi hangszerhez közismert. Hadd idézzük hangszer-történetünk egy szélsőséges álláspontját, Geleji Katona István, az

erdélyi fejedelmi udvar papja, majd 1633-tól Erdély református püspöke véleményét: „... ha az újtestamentomi ecclesia hétszáz esztendőök alatt... az orgonának bögések... nélkül ellehetett, most immár annál inkább ellehet... Jobb volna azért azokat a nagy tömlőjű furulyákat és sok süvöltő fuvokot, ahol vagynak is, a templumokból kihányani és az kovácsok műhelyében adni” — olvasható az 1636-ban megjelent *Öreg Graduál* előszavában. A kálvinista ortodoxia eme vezető egyénisége bár erélyesen szorgalmazta a kántorok művelését és a gyülekezeti éneklés színvonalának emelését, az orgonák templomi használatát ellenezte. Eme hihetetlenül szigorú és merev felfogásnak köszönhetően a református egyház hosszú ideig kirekesztette a zenének ezt a területét a gyülekezeti életből.

Az 1707-es rózsahegyi evangélikus zsinat után — nyilván a testvéregyház példájára — a reformátusokban is egyre többször megfogalmazódott az orgona iránti igény, s bár hivatalosan csak az 1761-es bögözi zsinat engedélyezte használatát, az első orgonát már 1753-ban használatba állították a sepsiszentgyörgyi református templomban. Csaknem másfél évszázad tehát a kiesés, mely sajnos, e téren a mai napig érezteti hatását.

Gyülekezeteink a legtöbb orgonát a XIX. század derekán építették, ekkor születtek meg híresebb hangszereink: Debrecen-Nagytemplom (1838), Budapest Kálvin tér (1845), Nagykőrös (1855), Békés (1872). Oláh Károly „nagykőrösi református tanítóképezdei ének és zenetanár” *Az orgonaépítészet története* (1879) című könyvében így ír: „Azonban hazánkban is vannak már egyesek, akik az orgona-építészet terén nevezetes haladást mutatnak fel, s munkáik által teljes elismerést érdemelnek... [pl.] Kiszél István Debrecenben, kinek Debrecenben, Hadházon, Nánáson és Nagy-Kőrösön épített orgonái a külföld orgonagyáraiból került munkákkal bátran kiállják a versenyt... Vajha hazai orgona-építészeink azon pontra emelkedhetnének, hogy nem lennének kénytelenek ezután minden nagyobb munkát külföldön rendelni meg!” Megállapítása máig időszerű! A nagykőrösi orgona a múlt század második felében példaértékű volt, s rajta bármilyen beavatkozás csak református orgonatörténetünk-

A szerző Székelyudvarhelyt született, Kolozsvárt végezte orgonaművészi tanulmányait. 1988 óta a nagykőrösi református templom orgonistája; az 1990-ben alakult Károli Gáspár Református Egyetemi Nagykőrösi Tanítóképző Főiskolájának tanára. Az Organa Transsylvania Alapítvány alapítója.

ben betöltött szerepének figyelembevételével végezhető. Helyes tehát — mint minden orgonajavításnál —, ha az orgona történetéből, jelenlegi állapotából és a vele szemben kialakuló majdani elvárásokból indulunk ki, amikor átépítési tervét elkészítjük. Meggyőződésem, hogy hangszereinknek is a lehető legmagasabb színvonalon illik szolgálni Isten dicsőségét.

Történetére vonatkozólag — a levéltári anyag hiányossága miatt — idézhetünk két szakértői tanulmányt. Az orgonát... „1855-57-ig Országgh Sándor kecskeméti orgonaépítő készítette. 1857. augusztus 2-án Komornyik Ferdinánd és Kovács János, országos hírvű orgonakészítők bírálják felül”- írja szakértői véleményében Solymosi Ferenc. Ifj. Fekete Károly véleménye szerint: „1853-ban már elhatározták az orgona építését, melyet az egyháztanács... Országgh Sándorra bízott. Országgh megkapta a pénzt, csak éppen az orgonát nem készítette el, még két év múlva sem. 1855-ben az egyháztanács... az akkor Debrecenben tartózkodó Kizsel Istvánhoz fordult, aki 1856-ra már elkészíti a kitűnő orgonát... Bemutatása a gyülekezetnek 1856. december 25-én, karácsonykor történt” Az orgona eredeti helye a torony felőli, nyugati karzaton volt. 1869-ben Kizsel Istvánt javítási munkákra kérték fel, aki azt 1870. december 14-re el is végezte. Ez alkalommal Patai Sámuel és felesége, Beretvás Éva tekintélyes összeggel járultak hozzá a javítás költségeihez.

1876-ban megkezdődött a templom nagyszabású belső felújítása és átalakítása, melynek során a berendezési tárgyak a hosszanti tengely irányából egy kereszt irányú koncepciót követve mai helyükre kerültek. Így ismét Kizsel Istvánhoz fordultak, aki 1877-ben az orgonát az északi karzatra költöztette, hogy az akkori általános gyakorlat szerint az szemben helyezkedjék el a szószékkel. Az orgona ekkor — szinte térdrekényszerítve — egy akusztikailag előnytelen helyre került, és azóta is ott áll. Bár az Arany János Társaság 1926-27-es évkönyvében Varga József hatalmasnak, szépnek és nagynak írja le, „mely több-kevesebb átalakítás után ma is egyike a legsikerültebb ilyen alkotásoknak”, a szakember véleménye egészen más. A református egyháztanácsnak 1931. évi január 20-i jegyzőkönyvéhez mellékelve olvasható Árokhaty Béla szakvéleménye, mely egy későbbi — május 20-i állapotot így rögzít: „... szomorúan kellett megállapítanom, hogy ebben az orgonában nem az elhanyagoltság a legnagyobb hiba, hanem az, hogy sem mechanizmusa, sem sípjai nem származtak olyan mesterektől, akik munkájukat — a régi mesterekhez hasonlóan — igazi művészettel évszázadokra végezhetnék volna... Hangja erőtlen, színtelen, mely nem áll arányban a gyönyörű templom méreteivel...” Majd a város nagyszerű iskoláit említve így folytatja: „Amíg igazi jó orgonáink nincsenek, nem lehetnek igazi művészeink sem. Míg jeles orgonaművészeink nem lesznek, addig nem lesz egyházi ének- és zenekultúránk sem, és emiatt tovább kell szégyenkezünk...” Lesújtó, de ugyanakkor máig időszerű mondanivalójának legértékesebb része számunkra az a vázlatos terv, amelyben több javaslatot is tesz új diszpozíció megépítésére a meglévő sípanyag felhasználásával. Ennek alapján rekonstruálhatóak az orgona — feltehetően eredeti — regiszterfeliratai és ezáltal egykori hangképe is:

Főmű, I. manuál (C-f''')	Felsőmű, II. manuál (C-f''')	Pedál (C-d')
Bourdon 16'	Lieblich Gedackt 16'	Principalbass 16'
Principal 8'	Hegedűprincipál 8'	Subbass 16'
Fedett 8'	Fedett 8'	Violonbass 16'
Bourdonflóta 8'	Vox coelestis 8'+8'	Octavbass 8'
Zergekürt 8'	Gamba 8'	Fedettbass 8'
Oktáva 4'	Hegedűprincipál 4'	Cello 8'
Flóta 4'	Flóta 4'	
Quint 2 2/3'		
Flageolette 2'		
Cornette 3x		
Mixtura 4x		

E változatoknak egyes ma is meglévő sípjai arra engednek következtetni, hogy a hangszer külsejében Országh Sándor, belső tartalmában viszont Kisszel István munkája volt.

Az orgona mai belső szerkezetét és formáját 1933-ban nyerte el, az említett Árokháty-féle szakvélemény után megkezdődött munkálatok során. A tervező két- és hárommanuálos átépítési megoldásokat is ajánlott, melyek közül egy 33 ajak- és 5 nyelvregiszteres elképzelés a legigényesebb. Az egyház vezetősége párhuzamosan folytatott tárgyalásokat a Rieger és az Angster cégekkel, a levéltári anyagból azonban nem derül ki egyértelműen annak oka, hogy végül is miért döntöttek egy erősen kompromisszumos Angster-változat mellett. A pécsi orgonagyár 1932. nov. 25-én kelt, Márton Barna úrnak címzett levelében olvasható: „Az orgonának légnyomatú rendszerre való átépítése nem csupán abban áll, hogy a régi orgona játszóasztalát egy pneumatikus rendszerű új játszóasztallal cseréljük ki [!?!], de ezenkívül új manuál- és pedál-szelládákat, ezekhez új kettős reléket, fémcsővezetékeket, új légvezető csatornát, új regiszterpneumatikát is kell készíteni. Szóval teljesen új orgonát a régi orgona szekrényének, fúvójának és sípjainak felhasználása mellett, mindezeket azonban megfelelően, a szükség szerint átdolgozva.” A meglehetsően sietve összehozott „teljesen új orgona” 1933. augusztus 9-én szólalt meg. Azóta változatlan formában működik. Diszpozíciója a tervezettnél is szegényebb, mivel a nyelvcsípek beépítése elmaradt:

Pozitív, I. manuál (C-a''')	Főmű, II. manuál (C-a''')
Lieblich Gedackt 8'	Bourdon 16'
Quintadena 8'	Principal 8'
Kupferflöte 4'	Bourdonflöte 8'
Nasat 2 2/3'	Praestant 4'
Siffflöte 2'	Rohrflöte 4'
Terz 1 3/5'	Rauschpfeife 2x 2 2/3'
Acuta 3x 1'	Mixtura 5x 1 1/3'
[Krummhorn 8']	[Dulcianfagot 16']

Redőnymű, III. manuál (C-a''')	Pedál (C-f')
Gemshorn 8'	Principal 16'
Holzflöte 8'	Subbass 16'
Salicional 2x 8'+8'	Octava 8'
Principal 4'	Bassflöte 8'
Blockflöte 4'	Koralbass 4'
Glöckleinton 2x 2'+1'	Nachthorn 2'
Quintzymbel 3x 1/2'	Mixtura 4x 1 1/3'
[Dulcianregal 8']	[Liebl.Puson 16']

Milyen lehetőség kínálkozik egy hatvan esztendőes pneumatikával megáldott és már a gyülekezeti szolgálatra is egyre alkalmatlanabbá váló szerkezet kijavítására, mely hely- és orgonatörténeti értékeket is képvisel? Kiindulási pontunk: az orgona minden tekintetben teljes átépítésre szorul. Szekrénye, sípjainak jelentős része megőrzésre érdemes, kijavításuk, újrafelhasználásuk indokolt. Hosszú távon megbízhatóan működő hangszert kell építeni, tehát az orgonaépítés többszázéves gyakorlatához híven teljesen új mechanikus traktúra kiépítése szükséges, csúszkaladás megoldással. Egyértelmű, hogy e nagy anyagi áldozatokkal kijavított, bővített hangszer a templom akusztikailag legkedvezőbb pontján, eredeti helyén épül újjá. Visszaköltöztetése történetileg is indokolt. Előnyös térformáló hatásáról „rég-új” helyén látványterv készült, melyet az OMvH jóváhagyott (l. a lap hátsó borítóját, *a Szerk.*). A belső szerkezet levegősebb elhelyezése, és a monumentális homlokzat jobb érvényesítése érdekében a szekrényt kb. 80 cm-rel meg kell emelni, és egy új pozitív-szekrényzettel kell bővíteni.

Hangképének kialakítása már nem ennyire egyértelmű. Eleve le kellett mondanunk arról, hogy egy esetleges rekonstrukcióban, a múlt század második felének építési stílusában gondolkodjunk. Az eredeti és a mai diszpozíció összevetése után, azok pozitívumait és korunk művészi igényeit is szem előtt tartva egy 46 regiszteres hangképet terveztünk, amely a templom méreteihez szükséges, de ugyanakkor elégséges hangerőt biztosít. A sípanyag értékes részének megőrzése folytán az új hangszerben négy korszak építési stílusát kell egységgé formálni, ami nem mindennapi orgonatervezői és -építői feladat. Az eredmény viszont minden fáradságért kárpótolhat. A tervezett hangkép:

I. manuál Rückpositiv (C-a''')

Gedackt 8'
 Quintadena 8' új, ón
 Praestant 4' új (homlokzat), ón
 Koppelflöte 4' új, ón
 Nasat 2 2/3' új, ón
 Oktav 2' új, ón
 Terz 1 3/5' új, ón
 Larigot 1 1/3' új, ón
 Zimbel 3x 2/3' új, ón
 Cromorne 8' új, ón

Tremulant

II. manuál Hauptwerk (C-a''')

Bourdon 16'
 Principal 8' új (homlokzat), ón
 Bourdon 8'
 Gemshorn 8' a III. manuálról
 Oktav 4' új, ón
 Rohrflöte 4'
 Quint 2 2/3'
 Doublette 2'
 Cornet 5x 8' új, ón, f-től indul
 Mixtur 4x 2' új, ón
 Acuta 3x 1'
 Trompete 8' új, ón

III. manuál Schwellwerk (C-a''')

Quintaton 16' – az első oktáv új, fa, a többi az I. manuálról
Diapason 8' – az első oktáv új, ón, a többi II. manuálról, a Praestant 4' sípjából
Holzflöte 8'
Voix céleste 8'+8' Salicional felhasználásával
Octave 4'
Blockflöte 4'
Sifflöte 2' – az I. manuálról
Cornet 3x 2 2/3' – Nasat, Terz, Praestant, Kupferflöte sípjából
Plein jeu 5x 2' – új, ón
Basson 16' – új, ón
Trompette harm. 8' – új, ón
Hautbois 8' – új, ón
Clairon 4' – új, ón
Tremulant

Pedal (C-f')

Principalbass 16' – homlokzati része új, ón
Subbass 16'
Quintbass 10 2/3' – Octavbass 8'-ből átalakítva
Octavbass 8' – új, ón
Bassflöte 8'
Choralbass 4'
Nachthorn 2'
Mixtur 4x 2 2/3' – kiegészítve 2 2/3'-ra
Posaune 16' – új, ón
Trompette 8' – új, ón

Mérföldkő lesz-e hangszerünk a magyar református orgonatörténetben? Erre akkor tudunk válaszolni, ha olyan példaképet alkotunk, melynek hatására egy egészséges szemléletváltás következik be. Bárcsak minél több gyülekezet ráébredne, milyen kincsek rejtőznek templomaink karzatain. Mi sem kívánunk mást, mint többszörösen deformált orgonánk reformációjáért Istennek hálat adni.

A nagykőrösi orgona ma